

Eszerint könnyű dolgunk lenne, ha magyar csillagnevekkel akarnánk újra berendezni az éjszaka egét. Az ám, de mihez kezdünk azzal a számtalan, mára helyekkel meghonosodott idegen szóval, melyet nyakló nélkül használunk, és legtöbbször fel sem merül az igény, hogy magyar névvel illessük eszközeinket. Vajon hányan mondják azt, hogy „szemlencse” a jól bevált és nemzetközi „okulár” helyett? Egy olyan korban, amikor pár év alatt polgárjogot nyernek az olyan szavak, mint a fájl (file), a bájt (byte), aligha várható, hogy a csillagászatban alkalmazott eszközök egyhamar használható magyar nevet kapnak.

A jelek szerint erre nincs is nagyon szükség, hiszen képtelenség lenne követni a nemzetközi műszaki-tudományos nyelvet. Nem így volt ez a nyelvújítás korában! Reformkori csillagászati írásokat már csak azért is érdemes forgatni, mert egész sor, ma már többnyire mulatságosnak tűnő műszóra bukkanunk. Legtöbbjük valószínűleg Bugát Pál érdeme, aki valóságos szóalkotói rendszer szerint gyártotta a természettudomány-szakszavait. Számos jól sikerült „szógyermek” ma is él (pl. tanár, rovar, higany), de mára szerencsére kihalt a „fiahordó görugrány” (kenguru), akár csak a „foltos nyakorjány” (zsiráf).

1836-ban, épp 160 éve jelent meg a *Tapasztalati természettudomány (physica)* c. mű, melyet a neves nyelvújító „Tscherner Boldogbul” fordított. A németből magyarított munka nehezen olvasható, sok közlése természetesen ma már túlhaladott, ám a cikornyás mondatokban csodálatos, vagy inkább fantasztikus szavak rejtőzködnek. Különös élvezetet jelent a mű végén a „magyar-német deák” szöszedet.

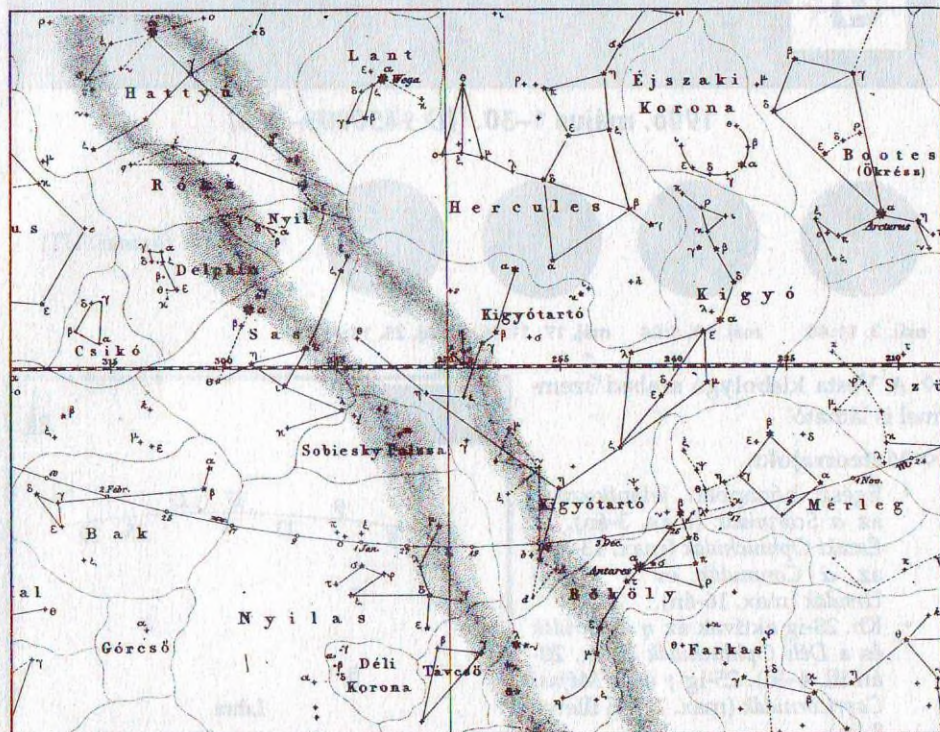
A csillagászat itt még *csillagászság*, a szférikus csillagászat *tekés* csillagászságként szerepel, és az *észkepi* csillagászság foglalkozik az elméleti kérdésekkel. A csillagterkép neve *csillagabrosz*. Az égitestek (*világtetek*) közül talán csak a Nap és a Hold neve maradt háborítatlanul. Hogyan néz ki a reformkori Naprendszer? A Merkúr neve *hírnök*, a Vénuszé *hölggy* ill. *reg- v. esthajnalcsillag*. A fordító *hősként* tiszteli a Marsot, míg a Jupiter mű más lenne, mint *égúr*. A Szaturnusz megreformált neve is magáért beszél: *övönc*; az Uránusz, az akkor ismert legkülső bolygó, *végörként* szerepel. (Eszerint a Neptunuszt ma akár *vízúr*ként is nevezhetnénk.)

A kisbolygók lehetnek *csillagcsák* vagy *bolygócsok*. A bolygók, *ösvényükön* keringve időnként *háborokat* (perturbációkat) szenvednek. A legnagyobb háboroknak a *csapongók* (üstökösök) vannak kitéve, melyek feltűnő *hurcot*, más néven *farkat*, csóvát mutathatnak. „A' csapongók a' bolygók pályái közt *vergődven* által, hasonlókép a' nap körül *forognak*, hanem forgásaikban nem követnek mint a' bolygók csaknem körképű pályákat, hanem inkább *olly igen* hosszas központküli körkörökben *mozognak*, mellyeknek egyik góczát *szinte* a' nap foglalja el, és mellyek nem ritkán *annyira* terjednek, hogy azok megfutására a csapongóknak, és azok ismét naphoz *térésökre* ezer meg ezer esztendőkre *vagyon* szükségök.”

Megtudhatjuk továbbá, hogy az *övönc poroszloinak* (holdjainak) száma hét, míg a végúr hat kísérő fölött uralkodik.

Vajon hol készítik észleleteiket a csillagászság művelői? A *csillagvizsgáló* neve lehet *örd* is. A csillagászok *tácsó*vel (így, v nélkül!) vagy *csillagcsó*vel végezhetik *észrevételeiket*. Tácsó pedig többféle is van: pl. Newton-féle *visszahajtó* (reflektor) vagy Fraunhofer-féle *színvevő megtörő* (akromatikus refraktor), de az amatőröknek valószínűleg már akkor is csak *dalljátéki kukucsra* (színházi látcső) futotta. Ha a csillagok barátja jobb fajta csillagcsövet a *tekeképű* Hold felé irányította, jól láthatta, milyen sok *töbör* (kráter) borítja *mellékbolygónk* felszínét, a Napba azonban ő is

csak *egész napmorkoláb** (teljes napfogyatkozás) idején nézhetett. Közönségesen a napfoltokban *nyiladékokat, sekélyeket, bérceket, sebhelyeket, likacsokat* láthatott, miközben a napfáklyák *fénysarvánakként* világítottak.

„Egyenlítői csillagzatok” Molnár József 1865-ben Pécsen megjelent Népszerű csillagászatából

Kora este könnyedén megfigyelhette a *barkörfényt*** (állatövi fény), a sötétség beálltával észlelhetett *lebeket* (leb = meteor), vagyis „lebezhetett”, és ha szerencséje volt, *lebkőre* (meteorkő) vagy *lebvásra* (vasmeteorit) lelhetett a magyar ugaron.

Ezek után talán nem tekinthető *kényállítványnak* (hipotézis), főképp pedig *boszorkalátványnak* (fantazmagória), ha mindebből azt *tehátlom* (következtetem), hogy szebb, boldogabb világ volt a Bugát Pálé, amikor még az Uránusz által végörzött Naprendszerben csak négy bolygó volt ismeretes, ám a Föld nevű nagybolygó vitán fölüli sokkal inkább lakható volt, mint manapság, és különösen lakhatónak tűnik fel az akkori Pest-Buda, ahol efféle szavakat lehetett kitalálni.

MIZSER ATTILA

* Morkoláb v. markoláb: a néphit szerint kutyához hasonló, szőrös, fekete állat, amely napfogyatkozásakor megeszi a Napot, majd kihányja (I. Barna Gábor: Fejezetek a palóc néphitből, in: Palócok IV. köt., 658. o. (szerk. Bakó Ferenc), 1989).

**Ma már nehezen érthető „szógyártmány”: bar[om]kör → barkör (állatöv).